

**ქართული შერეული ფოლკლორული მასალები
(იაკობ გოგებაშვილის „დედაენის“ მიხედვით)**

**Folklore materials collected in Kartli
(According to Iakob Gogebashvili „Dedaena“)**

ნორა ნიკოლაძე-ლომსიანიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Nora Nikoladze-Lomsianidze

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

Ilia Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Vazha Pshavela, Petre Umikashvili, Alexander Khakhanashvili, Tedo Razikashvili worked hard to record, assemble, publish, and scientifically study the realities of Georgian folk speech.

Iakob Gogebashvili, a classic of Georgian pedagogy, publicist, children's writer, the prominent figure of the national liberation movement, was also a collector, evaluator, savior, and user of oral „pearls“. He also laid the foundation for the teaching of folklore at school.

Iakob Gogebashvili carried out folklore-gathering work in his native corner, in the middle of Kartli, in the village of Variani, and he published these samples of oral tradition in the textbooks compiled by him; Such as: „Georgian alphabet“, „Nature's door“ and „mother tongue“ (in the paper we bring examples of some of them).

„Mother Tongue“ is the richest in folk art among Iakob Gogebashvili's textbooks. This book was first published by the author in 1876. Gogebashvili himself recorded most of the folklore materials contained in it from the people of Kartli. These are folk poems, stories, tales, proverbs, riddles, Araks; Which played a big role in the victory of the textbook and made „Dedaena“ a public textbook.

It is noteworthy that in each new edition of „Dedaeni“ the number of realities of folk speech gradually increased. For example, in the „Mother Tongue“ published in 1895, the number of oral materials reaches two hundred, while in the 1912 edition it is more than two hundred and fifty.

The eminent teacher was pedagogical from the point of view of including

folklore samples in the textbooks. For this purpose, he had to rewrite various folk texts.

As it is indicated in the scientific literature, the oral realities collected in Kartli are included in the „Mother Tongue“ compiled by Iakob Gogebashvili in different ways. 1. Folk poems, proverbs, riddles, tales are often directly included. 2. Folklore works are used after minor content conversions. 3. Based on folk proverbs, Jacob created original children's stories. Also, famous historical and folklore stories were used for the original works.

The place of Iakob Gogebashvili, this multifaceted figure in the history of Georgian culture, is indefinable, and we would like to add that if he had created a hand-made monument - „Dedaena“, this would have been enough to immortalize his name.

საკვანძო სიტყვები: იაკობ გოგებაშვილი, ქართლი, ფოლკლორული რეალობები, „დედაენა“, ლექსები, ზღაპრები, ანდაზები, თავსატეხები.

Keywords: Iakob Gogebashvili, Kartli, folklore realities, „mother tongue“, poems, fairy tales, proverbs, puzzles.

ქართული ფოლკლორის შეგროვებისა და მისი მეცნიერულად შესწავლის საქმეს დიდი ამაგი დასდეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის სულისჩამდგმელებმა: ილიამ, აკაკიმ, ვაჟამ, იაკობ გოგებაშვილმა და სხვებმა.

ილია ბრძანებდა: „ხალხური შემოქმედება სახეა, კანია აზრისა, რომელიც საჭკუო, საზნეო ჭემმარიტებას გვიხატავს ხორცშესხმულად“ (ჭავჭავაძე 1941: 302).

ილიას თანამოდგაწე, მწერალი და ქართველი ერის მოჭირნახულე აკაკი წერეთელი ასევე ქართული ფოლკლორის დიდი მოამაგე იყო.

„არცერთი საქმე ისე სასწრაფო არ არის, როგორ ზეპირგადმოცემების შეკრება-შეგროვება“ - აღნიშნავდა ის და ამის მაგალითს თვითონ იძლეოდა; ასევე, რჩევას აძლევდა ენთუზიასტებს, თუ როგორ ემუშავათ და შეეკრიბათ ხალხური საუნჯე:

შეკრიბონ ზეპირგადმოცემები, ყოველგვარი ზღაპრები, შაირები, ლექსები, ანდაზები, ზმები და სხვანი... შემკრები ერთ სოფელს რომ მორჩება, მერმე მეორეში გადავიდეს... მეც დავდიოდი სოფელ-სოფელად და იმდენი რამ სამნიშვნელო და შესანიშნავი ვნახე, რომ სწორედ გასაკვირველია... სულელური რომ გონია კაცს, მიხვდება, თუ რა გონივრული ყოფილან... ესენი ყველა რომ შეიკრიბება, მაშინ შევიტყობთ ჩვენი ქვეყნის ფასს, კიდევ ვიმეორებ, ყველა ვალდებულია, რომ ამ საქმეს მიეშველოს... ჩვენ ზეპირგადმოცემებს „კერძო მნიშვნელობის გარდა მსოფლიო ხასიათიც აქვთ“ (ქართული ხალხური... 1960: 126-127).

ასევე ხალხური მარგალიტების შემკრები, შემფასებელი, გადამრჩენელი და გამომყენებული იყო ქართული პედაგოგიკის კლასიკოსი, პუბლიცისტი, საბავშვო მწერალი, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გამოჩენილი მოღვაწე იაკობ გოგებაშვილი, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა სკოლაში ფოლკლორის სწავლებას.

იაკობ გოგებაშვილს ფოლკლორულ-შემკრებლობითი მუშაობა თავის მშობლიურ კუთხეში, შუაგულ ქართლში, სოფელ ვარიანში, უწარმოებია და ეს ნიმუშები ზეპირსიტყვიერებისა თვითონვე გამოუქვეყნებია მის მიერვე შედგენილ სახელმძღვანელოებში.

„დედაენა“ იაკობ გოგებაშვილის სახელმძღვანელოთა შორის ხალხური შემოქმედებით ყველაზე მდიდარია. ეს წიგნი ავტორმა 1876 წელს გამოსცა. მასში მოთავსებული ფოლკლორული მასალების უმრავლესობა თვით გოგებაშვილს ჩაუწერია ხალხისგან.

„მკითხველს მოეხსენება, რომ ჩვენს სახელმძღვანელოში „დედაენა“ ბლომად არის მოქცეული ხალხური ლექსები და ზღაპრები. უმეტესი ნაწილი ამ ნაწარმოებებისა ჩვენ მიერ არის შეკრებილი სოფელ ვარიანში ოცდაათის წლის წინად და შემდეგ ჩართული „დედაენაში“. „დედაენის“ გამოსვლამდინ არც ერთს ამ ჩვენ მიერ მოგროვილ ლექსთაგანს და ზღაპართაგანს ვერ შევხვდებით ჩვენს ლიტერატურაში“ (გოგებაშვილი 1940: 498).

ისმება კითხვა: რა ჩაწერა ფოლკლორის დიდმა მოამაგემ ქართლში, სოფელ ვარიანში? პასუხის გაცემა არც ისე ადვილია, რადგან საქმეს ამნელებს ის გარემოება, რომ გოგებაშვილის ხელნაწერი ფოლკლორული მასალის პირველი ჩანაწერების დედნები დღემდე უცნობია, ხოლო სახელმძღვანელოებში შეტანილ ზეპირსიტყვიერ რეალიებს შორის შეინიშნება სხვისი შეკრებილი მასალებიც. ამიტომ საჭირო გახდა შეგვედარებინა არქივში დაცული ფოლკლორული მასალები და სახელმძღვანელოებში სხვადასხვა დროს დაბეჭდილი ნიმუშები.

საქართველოს სახალხო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების მეხუთე ფონდში მოთავსებულია ერთი უთარილო ხელნაწერი სათაურით - „მასალა ანბანის ბოლოსათვის“ (55331-ა-15). იგი ათიოდე ხალხური ლექსისაგან შედგება; ესენია: „ბავშვის შექება“, „ვარდი და ბულბული“, „ჩიტი და მეღია“, „ქათამი“, „ბუდის ჩადგმა“, „კოჭლი კურდღელი და მურა“, „კურდღელი და ყანა“, „კამეჩი“, „მეღია“, „მკვებარა კამეჩი“. ტექსტი, რომელიც იაკობ გოგებაშვილის ხელნაწერია, ასეთია: მასალა ანბანის ბოლოსათვის

1. ბავშვის შექება (ხალხური ლექსი):

იამა გშობა შობითა,
ვარდმა გაგზარდა ნებითა,
ნარგიზმა ძუძუ გაწოვა,
მას გეგხარ სურნელებითა.

2. ვარდი და ბულბული (ხალხური ლექსი):
ვარდმა გასძახა ბულბულსა:
ეგ ბალი დამიცალეო,
განა სხვა ბალი არ არის?
რა ჩემზე მოიცალეო?!
3. ბუდის ჩადგმა (ხალხური ლექსი):
თებერვალი დადგაო,
ხეში წყალი ჩადგაო,
ჩიტმა ჩიორამაო
ბუდის ძირი გადგაო.
4. ჩიტი და მელა (ხალხური არაკი):
ჩიტო, ჩიტო, ჩიორავ,
რაო, ბატონო მელაო?
თუ ერთ ბარტყს არ გადმომიგდებ,
მე შენ შავ დღეს დაგაყენებ.
ცულს მოვიტან ცუნცულასა,
ხელეჩოს და წალდუნასა,
ხესაც მოვჭრი, ხის ძირსაცა,
შენც შეგჭამ და შენს შვილსაცა.
5. ანდაზები:
ხელი ხელსა ჰბანს, ორივე პირსა.
რომელი თითიც უნდა მომჭრან, ყველა ერთნაირად მეტკინება.
6. ხალხური ლექსი ქათამზე:
ქათმისა მიყვარს ენაო,
მაღლიდან გადმოფრენაო,
მხარ-ბარკალ, კურტუმ კისერი,
ცოტა რამ საწიწკარაო,
თუ საბძელსაც მიუმატებთ,
ჩემთვის ესეცა კმარაო.
7. კურდღელი და ყანა (ხალხურ ლექსი):
კურდღელი ჩამოცანცალდა
ფეხმოტეხილი, საწყალი,
ზურგზე ეკიდა საგძალი -
კომბოსტო ნორჩი, ახალი.
ბებერი მურა ეტია,
დაგიბნელოო ეგ თვალი,

მაგრამ შერცხვა, ვერ ეწია,
დარჩა მურა ხახამშრალი.

8. მკვეხარა კამეჩი (ხალხური):

კამეჩსა ჰკითხეს, რატომ სირბილი არ იციო? როგორ არ ვიციო, უპასუხა. ისე გვეიქცეოდი, შევარდენიც ვერ მამეწეოდაო, მაგრამ ქვეყანა მებრალეა, ვა თუ ჩემმა სიმძიმემ დააქციოსო.

9. ლექსი კამეჩზე (ხალხური):

კამეჩი წევს და იცოხნის,
თავის ამინდი ჰგონია,
ლაფში ჩაფლული ურემი
შინ მიტანილი ჰგონია.

ზემოთ წარმოდგენილი ლექსები სხვადასხვა დროს დაბეჭდილია „დედა-ენაში“, მაგრამ ამათ გარდა „დედა-ენაში“ სხვა ნიმუშებიც არის შეტანილი, განსაკუთრებით ეს ითქმის საკითხავ ნაწილზე. მაგალითისათვის მოვიტანთ რამდენიმე ნიმუშს:

ანდაზები: „გარეულმა ქათამმა შინაური ქათამი გააგდო“, „ქათამი რომ წყალს დალევს, ღმერთს შეხედავსო“, „ეს ქათამი ჩვენსას კაკანებს და სხვაგან კვერცხსა სდებს“ (დედა ენა 1915); „ლუკმა გავარდეს, ჯამში ჩავარდეს“, „ლიტრას ეუბნებოდნენ და კოკავ შენ გესმოდესო“, „კოკასა შიგან რაცა სდგას, იგივე წარმოდინდება“, „ქვევრს რასაც ჩასხმახებ, იმასვე ამოგმახებ“, „ნათხოვარი მოგიხდება, ისევე მალე გაგებდება“, „ძმა ძმისთვინა, შავი დღისთვინა“, „ცოცხალს არ მეცვა კაბანი, მკვდარსა ჩამაცვეს ფარჩანი“, „ქურდს რომ ყური უგდო, დღეში ასჯერ გამოტყდება“, „ცა ქუდად არ მიაჩნია და დედამიწა ქალამნად“, „ჩხუბში ისეთ სიტყვას ნუ იტყვი, რომ შერიგების დროს შეგრცხვესო“, „კარგი შვილი დედის გულის ვარდიაო“, „მორთული ტიტველსა პერანგსა ჰხდოდა“, „ქოთანი დაგორდა, სარქველი იპოვნა“, „ქარის მოტანილს, ისევე ქარი წაიღებსო“ (დედა ენა 1895).

გამოცანები: „ოთხთა ძმათა ტანით ტოლთა, თავზედ ხურავთ ერთი ქუდი“ (მაგიდა), „დავკარ ხმალი, არ დაეტყო კვალი“ (წყალი), „თავს მოვჭრი, გულს ამოვიღებ, ვასმევ და ვალაპარაკებ“ (კალამი), „ხმელიდან სველი გამოდის, ტკბილიდან მეტად მწარეა, ამისი გამომცნობელი ჭკვიანის შესადარია“ (არაყი), „თეთრი ხნული, შავი თესლი, თესლი მთესველს ეუბნება“ (წერილი), „ჯერ მწარე ვარ, მერე ტკბილი, ბოლოს კი მალხინებელი“ (ყურძენი), „ავხადე ფირფიტელასა, დავხედე გულწითელასა“ (ქვევრი), „გარეთ ოქრო, შიგნით ვერცხლი, ვერცხლში წყალი, წყალში ცეცხლი“ (სამოვარი) (დედა ენა 1895).

„დედა ენის“ ამ წლის გამოცემაში ანდაზის სულ სამოცდაშვიდი ნიმუშია.

ლექსები: 1. „ყაყაჩო და ყმაწვილი“, 2. „ამომავალი მზე“ (მზეო ამოდი, ამოდი), 3. „კაჭკაჭი და ყვავი“, 4. „მოწვევა სწავლაზედ“ (ბიჭო, ვისი ხარ,

მალხაზი), 5. „ხალხური სიმღერა“ (მოდის, ვნახოთ ვენახი), 6. „ირემი“ (ირემო, მთასა მყვირალო), 7. „პური, ღვინო და მჭადი“, 8. „ჩიტი და ფეტვი“, 9. „გუთანი“, 10. „გუთნის დედა“, 11. „ღვინო და სიტყვა“ (დედა ენა 1895).

„დედა ენის“ ყოველ ახალ გამოცემაში ხალხური სიტყვიერების ნიმუშების რაოდენობა თანდათან იზრდებოდა. ასე მაგალითად, 1895 წელს გამოცემულ „დედა-ენაში“ ზეპირსიტყვიერი მასალის რიცხვი 200-მდე აღწევს, ხოლო 1912 წლის გამოცემაში კიდევ უფრო მეტია.

იაკობ გოგებაშვილი „დედა-ენის“ 1881 წლის გამოცემაში თვითონ გვაწვდის ცნობებს, თუ რა აიღო მან ფოლკლორიდან.

„დედა-ენის“ 1881 წლის გამოცემაში სხვადასხვა ჟანრის ფოლკლორული მასალაა: 55 ლექსი, 8 ზღაპარი, 25 არაკი და ხალხურ სიუჟეტზე აგებული მოთხრობა, 170 ქართული ანდაზა, 70 გამოცანა.

იმ გარემოებამ, რომ იაკობ გოგებაშვილის „დედა-ენის“ უმთავრეს საკითხავ მასალას ზეპირსიტყვიერება წარმოადგენს, სახელმძღვანელოს გამარჯვებაში დიდი როლი შეასრულა.

ფოლკლორული ნიმუშების სახელმძღვანელოში შეტანას გამოჩენილი პედაგოგი პედაგოგიურ-დიდაქტიკური თვალსაზრისით უდგებოდა. ამ მიზნით მას მოუხდა სხვადასხვა ხალხური ტექსტის გადაკეთება-გადამუშავება, როგორცაა: „ბიჭო, ვისი ხარ, მალხაზი“, „ყაყაჩოსა სიწითლითა“, „კურდღელი ჩამოცანცალდა“, „მოდის, ვნახოთ ვენახი“.

„დედა-ენაში“ ახალი რედაქციით შეუტანია საქართველოს ყველა კუთხეში გავრცელებული კუმულაციური ტიპის მოთხრობა „რწყილი და ჭიანჭველა“, რომელიც დიდ პედაგოგს სოფელ ვარიანში ჩაუწერია. ამავე სოფელში ჩაუწერია მას ხალხური ზღაპარი „მებადურის შვილი“, რომელიც დაიბეჭდა „დედა ენაში“ 1881 წელს.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, იაკობ გოგებაშვილის მიერ შედგენილ „დედა-ენაში“ ქართლში შეკრებილი ზეპირსიტყვიერი ნიმუშები სხვადასხვაგვარად არის შესული: 1. ხალხური ლექსები, ანდაზები, გამოცანები, ზღაპრები ხშირად პირდაპირაა შეტანილი, 2. ფოლკლორული ნაწარმოებები გამოყენებულია მცირე შინაარსობრივი გადაკეთების შემდეგ, 3. ხალხური ანდაზების საფუძველზე იაკობს შეუქმნია ორიგინალური საბავშვო მოთხრობები. ასევე ორიგინალური ნაწარმოებებისათვის გამოუყენებია ცნობილი ისტორიული და ფოლკლორული სიუჟეტები.

უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ მე-19 საუკუნის 60-70-იან წლებში იაკობ გოგებაშვილს მეტად რთულ პირობებში უხდებოდა მუშაობა. აი, რას წერს მისი თანამედროვე ზაქარია ჭიჭინაძე:

„ქართველობამ ამ საუკუნეში ერთობ გვიან გაახილა თვალები. მწერლობა ხომ სულ არ არსებობდა, მწერლობაში თქვენ ვერ იპოვნიდით ვერც ერთ საყმაწვილო წიგნს, საყმაწვილოდ გამოსადეგ ზღაპრებს, სახალხო ლექსებს, ანდაზებს, გამოცანებს. იაკობ გოგებაშვილს წილად

ხვდა არარისაგან რამის დაბადება, ერთსა და იმავე დროს ყველაფრის კრება, გროვება და მერე, მათი აკინძვა, ასხმა და სახელმძღვანელოების გამოქვეყნება“ (ჭიჭინაძე 1900: 41).

მართლაც, როდესაც მწერალმა და პედაგოგმა სახელმძღვანელოების („ქართული ანბანი“/1865/, „ბუნების კარი“/1868/, „დედაენა“/1876/) გამოცემა დაიწყო, ქართული ხალხური შემოქმედების შეკრების საქმე ძალიან დაბალ დონეზე იდგა. ცოტა მოიპოვებოდა ფოლკლორული ნიმუშების ჩანაწერები, განსაკუთრებით ისეთი, რომლებიც ი. გოგებაშვილს თავისი პედაგოგიური იდეების განხორციელებაში დაეხმარებოდა. ამიტომ სახელმძღვანელოს შემდგენელი თვითონ შეუდგა საჭირო მასალების შეკრებას, ჩაწერას. ექვსი თვის მანძილზე იგი განუწყვეტლივ მუშაობს ქართლში, აგროვებს ხალხში გაფანტულ ფოლკლორულ შედეგებს და შეაქვს იგი თავისსავე სახელმძღვანელოებში, განსაკუთრებით „დედა ენაში“, რომელიც სახალხო სახელმძღვანელოდ იქცა.

განუსაზღვრელია იაკობ გოგებაშვილის, ამ გამოჩენილი მოღვაწის, ადგილი ქართული კულტურის ისტორიაში.

სიცოცხლის ბოლო წლებში, 1909 წელს, წერილში - „პრინციპულობა დროების მესვეურისა“ - იაკობ გოგებაშვილი აღსარებასავით ამბობდა:

„რას ვიცავდი და როგორ ვიცავდი ჩემის ორმოცის წლის სალიტერატურო მოღვაწეობაში, ეს კარგად იციან მოსწრებულმა მკითხველებმა. ვიცავდი უმთავრესად: თვითმმართველობას, ავტონომიას, ხალხის განათლებას დედა-ენაზე, ქართული ეკლესიის განთავისუფლებას ანუ ავტოკეფალიას, ქართულის ტერიტორიის გადასვლას ქართველის გლეხების ხელში და სხვა. ყველა ამას ვიცავდი ორსავე ენაზე, როგორც ქართულზე, ისე რუსულზე ერთნაირი გაბედულობით, ერთნაირი მიმართულებით და შინაარსით და ვერც ერთი ცილის მწამებელი ვერ მონახავს ჩემს ძველსადა ახალს ნაწერებში თუნდა მცირეოდენს ორჭოფობას, ორგულობას. მე გამოვედი საზოგადო ასპარეზზე შემუშავებული პროგრამით, ღრმად მოფიქრებული რწმენით და ამ რწმენისათვის მე იოტის ოდენადაც არ მილაღატნია, არც ერთხელ, არას დროს“.

სწორედ ასეთი მოღვაწეობით დაიმკვიდრა იაკობ გოგებაშვილმა ღირსეული ადგილი ჩვენი ერის სულიერ ცხოვრებაში. თამამად დავძენთ: მას მარტო ხელთუქმნელი ძეგლი „დედა ენა“ რომ შეექმნა, მისი სახელის უკვდავსაყოფად ესეც იკმარებდა.

დამოწმებული ლიტერატურა

გოგებაშვილი 1876: გოგებაშვილი ი., „დედაენა“, I გამოცემა. თბილისი, 1876.

გოგებაშვილი 1895: გოგებაშვილი ი., „დედა ენა“. თბილისი, 1895.

გოგებაშვილი 1940: გოგებაშვილი ი., რჩეული ნაწერები, ტ. II. თბილისი, 1940.

გოგებაშვილი 1941: გოგებაშვილი ი., პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. II. თბილისი, 1941.

ქართული ხალხური... 1960: ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, I ნაწილი, აკაკი წერეთლის ფოლკლორისტული შეხედულებანი. თბილისი, 1960.

ჭავჭავაძე 1941: ჭავჭავაძე ი., თხზულებანი, ტ. II. თბილისი, 1941.